

Marc Jansen

Regicide, Romanovs en Revolutie

Het levend verleden van de Romanovs in Rusland

Op 17 juli 1918, een eeuw geleden, werden kort na middernacht voormalig keizer van het Russische rijk Nicolaas II, zijn echtgenote Alexandra en hun vijf kinderen op beestachtige wijze vermoord in de kelder van een huis in de stad Jekaterinboerg in de Oeral, alwaar ze de afgelopen maanden hadden vastgezeten. Honderd jaar na dato is deze moord actueler dan ooit.

Autocraat zonder politieke belangstelling

Nicolaas had in 1894 op 26-jarige leeftijd zijn vader, de al op zijn 49e overleden keizer Alexander III, opgevolgd.¹ Alexander III was uitgesproken conservatief en moest niets hebben van liberale nieuwlichterij. Na een affaire met de Poolse ballerina Matilda Ksjesinskaja (voor Polen Matylda Krzesińska) trouwde Nicolaas met de Duitse prinses Alix von Hesse-Darmstadt, die zich onder de naam Alexandra tot het Russisch-orthodoxe geloof bekeerde.

Uit dit gelukkige huwelijk werden vier dochters geboren: Olga, Tatjana, Maria en Anastasia (zie afbeelding 1). De successieregeling stond echter alleen opvolging toe in de mannelijke lijn en op een troonopvolger werd met smart gewacht. In de zomer van 1904 was het eindelijk zover, er werd een jongen geboren die de naam Alexej kreeg. Alleen was hij niet erg gezond, via zijn moeder (een kleindochter van koningin Victoria van Engeland) leed hij aan de ‘Victoriaanse ziekte’, hemofilie. De kleinste verwonding kon al fatale gevolgen hebben. Het was voor zijn ouders aanleiding hun toevlucht te zoeken tot alternatieve geneeswijzen. Zo kwam ‘gebedsgenezers’ Grigori Raspoetin op het Petersburgse hof terecht die met zijn hypnotische gaven soms Alexejs bloedingen wist te stoppen.

Afbeelding 1. Nicolaas II met zijn gezin.

Nicolaas was een voorbeeldige familieman, maar geen rasautocraat. Toch wilde hij, aangemoedigd door zijn vrouw, de van zijn voorvaderen geërfde autocratie onverkort handhaven. Verder interesseerde hij zich niet voor politiek. Ministeriële stukken bezorgden hem hoofdpijn. Hoewel het Rusland economisch voor de wind ging, kreeg het onder zijn leiding te maken met twee buitenlandse oorlogen en twee revoluties. Russische expansie in Oost-Azië bracht het keizerrijk in botsing met Japan. Maar de 'kleine zegevierende oorlog' die Rusland in 1904 tegen Japan dacht te voeren, verliep niet overeenkomstig de verwachting. Daar bovenop kwam een jaar later een revolutie, die met een combinatie van repressie en concessies slechts met moeite werd bedwongen.

Zo ging Nicolaas in oktober 1905 met grote tegenzin akkoord een parlement in te stellen, de Rijksdoema. Van samenwerking met de regering was echter nauwelijks sprake. Pas nadat de Rijksdoema binnen korte tijd tweemaal was ontbonden en het kiesrecht flink was ingeperkt, verbeterde de verhouding iets. Een lange periode van rust was Rusland evenmin gegund, want in de zomer van 1914 raakte het in de Eerste Wereldoorlog betrokken. In het bijzonder Duitsland bleek een geduchte tegenstander te zijn; honderdduizenden Russische soldaten lieten het leven en op den duur greep de oorlogsmoeheid om zich heen.

Daar kwamen de grote sociale tegenstellingen waar Rusland al langer mee te maken had nog bij. Directe aanleiding voor de Februarirevolutie van

1917 waren groeiende problemen met de voedselvoorziening. Toen het niet lukte de revolutie met geweld neer te slaan, deed Nicolaas begin maart van dat jaar troonsafstand, eerst ten gunste van zijn twaalfjarige zoon Alexej, maar niet veel later wees hij zijn broer Michail als troonopvolger aan. Toen die bedankte voor de eer, werd Rusland na eeuwenlang door tsaren te zijn geregeerd een republiek.

De Voorlopige Regering die na de Februarirevolutie de leiding in het land had overgenomen, interneerde Nicolaas en zijn gezin in het Alexanderpaleis in de nabij de hoofdstad Petrograd (het huidige Sint-Petersburg) gelegen residentie Tsarskoje Selo. Van een uitnodiging van de Engelse koning hen asiel te verlenen kwam niets terecht en ook het plan om naar de Krim af te reizen bleek niet te realiseren. De Sovjet van Arbeiders- en Soldatenafgevaardigden, een orgaan van directe democratie dat naast de Voorlopige Regering als machtscentrum in Petrograd was ontstaan, lag dwars. In de zomer kreeg het tsarengesin Tobolsk in West-Siberië als verbanningsplaats toegewezen. In de herfst zetten de radicale bolsjewieken, onder leiding van Vladimir Lenin met hun tot Oktoberrevolutie geproclameerde staatsgreep, de Voorlopige Regering af. Lenins regering stuurde hen vervolgens door naar de grotere industriestad Jekaterinboerg in de Oeral, een stuk minder prettig ballingsoord. Het gezin bracht er ruim tweeënhalve maand door in een huis dat aan de koopman Nikolaj Ipatjev had toebehoord. Op rantsoen gesteld, werden ze nu als regelrechte gevangenen behandeld. De plaatselijke bolsjewiek Jakov Joerovski werd belast met het toezicht.

Executie in kelder

De Oktoberrevolutie stuitte op veel verzet in Rusland, hetgeen leidde tot een burgeroorlog. Hun tegenstanders boekten in het begin flinke successen en de bolsjewieken, die de hoofdstad nu naar het veiliger gelegen Moskou verplaatsten, vreesden dat ook Jekaterinboerg in hun handen zou vallen en ze dan met Nicolaas of een van zijn gezinsleden de monarchie zouden herstellen.

Op 17 juli 1918 werd het tsarengesin, kort na middernacht, gewekt door Joerovski.² Hij gebood Nicolaas (50), Alexandra (46) en hun kinderen Olga (22), Tatjana (21), Maria (19), Anastasia (17) en Alexej (13) de trap af te dalen, onder het mom dat het op de bovenverdieping te gevaarlijk was nu er op straat soms vuurgevechten plaatsvonden. Nicolaas droeg Alexej naar beneden. Ook de lijfarts dokter Botkin, een dienstknecht, een dienstmeid en de kok moesten mee, terwijl Anastasia niet van haar lievelingshondje

kon scheiden. Ze werden naar de kelder geleid waar ze zich langs de muur moesten opstellen, zogenaamd om een foto te maken. In plaats van een fotograaf riep Joerovski een executiepeloton van elf met revolvers bewapende mannen naar binnen. Van een voddig papier las hij voor: *‘Op grond van het feit dat uw verwanten de strijd tegen Sovjet-Rusland voortzetten, heeft het Uitvoerend Comité van de Oeral besloten u terecht te stellen.’*³

Joerovski schoot op de verbouwereerde ex-keizer, zijn collega’s namen de anderen onder vuur. Alexej was niet op slag dood en werd met een laars tegen zijn hoofd getrapt. Op de drie jongste dochters en de dienstmeid ketsten de kogels af, later bleek dat in hun korset diamanten waren genaaid. Bajonetten moesten het werk afmaken. De kelder zag rood van het bloed. Na afloop rapporteerde Joerovski dat de ‘procedure’ in totaal twintig minuten in beslag had genomen (afbeelding 2).

Afbeelding 2. De kelder in het Ipatjev-huis waar Nicolaas II, zijn gezin en het personeel werden vermoord.

De twaalf lijken, het hondje meegerekend, werden op een vrachtwagen gesmeten en naar een plek een kleine twintig kilometer ten noorden van Jekaterinboerg gereden. Daar werden ze uitgekleed en trof men de juwelen aan. Ook bleken de prinsessen amuletten met Raspoetins portret te dragen. De kleren werden verbrand, de juwelen in beslag genomen en de verminkte

lijken in een mijnschacht gegooid, gevolgd door een paar granaten. Op de dagen erna zeulden de daders nog verder met de lijken en overgoten ze met zwavelzuur. De sporen leken voorgoed te zijn uitgewist. Acht dagen na de moord viel Jekaterinboerg. Het nieuwe antibolsjewistische regime startte een onderzoek dat allerlei details naar voren bracht, maar de lijken waren onvindbaar.

Wie gaf opdracht?

De vraag bleef wie de opdracht tot de moord had gegeven. De Sovjet-regering is altijd blijven volhouden dat het initiatief van de lokale bolsjewieken van de Oeral was uitgegaan en de centrale partijleiding daarna met een *fait accompli* was geconfronteerd. Een tijd lang werd ook beweerd dat alleen Nicolaas was geëxecuteerd en de rest van het gezin was ontkomen. Het waren leugens uit het Sovjet-arsenaal. Zo'n twintig jaar later schreef de gewezen volkscommissaris van Oorlog Lev Trotski dat hij tijdens de moord zelf aan het front zat. Achteraf vernam hij van Jakov Sverdlov, destijds voorzitter van het Centraal Uitvoerend Comité van Sovjets en een der leidende bolsjewieken, dat het besluit wel degelijk van Lenin en Sverdlov zelf afkomstig was geweest. Van het showproces dat Trotski, met zichzelf in de rol van openbaar aanklager, tegen Nicolaas II had willen voeren was het tot zijn spijt niet gekomen, voor de rest liet het persoonlijk lot van deze mensen Trotski volkomen koud.⁴ De Britse Ruslandhistoricus Robert Service kan er in zijn recente boek over de laatste maanden van Nicolaas II geen spijkerhard bewijs aan toevoegen, bijvoorbeeld in de vorm van een officieel document. Maar er is meer dan genoeg *circumstantial evidence*.

‘Lenin en het bolsjewistisch comité [in Moskou] werden door de regionale kameraden van de Oeral regelmatig geconsulteerd over wat er in Jekaterinboerg gebeurde in de weken voorafgaand aan de moord in het Ipatjev-huis, luidt zijn conclusie: ‘Lenin en Sverdlov slaagden erin de sporen van de verantwoordelijkheid voor de opdracht tot de executie handig uit te wissen.’⁵ ‘De moordenaars in Jekaterinboerg voerden slechts de bevelen uit Moskou uit’, aldus ook de Russische historicus Dmitri Volkogonov in zijn in de jaren negentig gepubliceerde Lenin-biografie.⁶

Behalve Nicolaas en zijn gezin kwam nog een hele reeks andere leden van de keizerlijke familie op soortgelijke wijze om, ook zijn broer Michail die hem op een haar na was opgevolgd. Bij elkaar werden, zonder enige vorm van proces, zeventien Romanovs terechtgesteld. Alleen zij die tijdig

uit Rusland weg wisten te komen ontsprongen de dans, zoals Nicolaas' moeder en twee zusters.

Uiteindelijk wonnen de bolsjewieken de burgeroorlog. Ze heroverden Jekaterinboerg en het grootste deel van het gewezen Russische rijk. Zestig jaar na de revolutie, in 1977, gaf de chef van de staatsveiligheidsdienst van de Sovjetunie (de KGB) Joeri Andropov bevel het Ipatjev-huis af te breken om het geen monarchistisch bedevaartsoord te laten worden. Hij liet de uitvoering over aan Boris Jeltsin, partijchef van Sverdlovsk: tussen 1924 en 1991 droeg Jekaterinboerg de naam van niemand anders dan de man die zo goed als zeker opdracht tot de moord had gegeven.

De Sovjetunie stortte uiteindelijk in elkaar, waarna op de plaats van het afgebroken Ipatjev-huis een 'Kathedraal op het Bloed' verrees. In 1991 werden de lijken van Nicolaas, Alexandra en drie van hun kinderen gevonden, die van Alexej en Maria pas in 2007. DNA-onderzoek wees uit dat het inderdaad om het tsarengesin ging. De beweringen van diverse pseudo-Romanovs waren daarmee definitief van de baan.⁷

Begraven en weer opgegraven

Op 17 juli 1998, precies tachtig jaar na de moord, werd het tsarengesin (zonder Maria en Alexej) bijgezet in de kathedraal van de Peter-en-Paulvesting in Sint-Petersburg, de laatste rustplaats van de Russische keizers sinds Peter de Grote. Dezelfde Boris Jeltsin, op dat moment president van Rusland, woonde de plechtigheid bij. De moord op deze *'onschuldige slachtoffers'* vond hij *'een van de meest beschamende bladzijden van onze geschiedenis'*. Hij zei *'verlossing voor de zonden van onze vaders'* en de daaropvolgende decennialange rechtvaardiging ervan te zoeken en noemde de begrafenis *'een daad van menselijke rechtvaardigheid'*.⁸ Dat neemt niet weg dat tot op de dag van vandaag een metrostation in Moskou is genoemd naar een directe betrokkene bij de tsarenmoord, Pjotr Vojkov, een van de leiders van de bolsjewieken van de Oeral.⁹

Het probleem is dat de Russisch-orthodoxe

Afbeelding 3. Nicolaas II en zijn familie werden in 2000 heilig verklaard.

kerk DNA-onderzoek niet erkent, wat overigens in 2000 de heiligverklaring van Nicolaas c.s. als ‘martelaren’ niet in de weg heeft gestaan (afbeelding 3). In 2015 werden ze weer opgegraven, omdat de kerk niet door het verrichte DNA-onderzoek was overtuigd en na de vondst van Maria en Alexej aanvullende expertise nodig achtte.¹⁰

Sinds de val van het communisme is in Rusland een nieuwe monarchistische beweging actief, al lijkt haar aanhang te beperkt om echt iets voor elkaar te krijgen. Toch doet de beweging wel van zich spreken. Zo ontstond recentelijk ophef naar aanleiding van de, afgelopen jaar uitgebrachte, film *Matilda*, over Nicolaas’ affaire met de eerder genoemde Poolse ballerina. Aangevuurd door parlementslid Natalja Poklonskaja, gewezen openbaar aanklagster op de Krim, trachtten fanatieke monarchisten met geweld de première te verhinderen. Het idee dat Nicolaas seks zou hebben gehad vóór het huwelijk was voor hen onverdraaglijk.¹¹

Er zijn ook Russen die thans moeite hebben met de gedachte dat de tsaar en zijn gezin door, en in opdracht van, mede-Russen zijn vermoord. Het doet hun goed te weten dat van het executiepeloton ook enkele Letten deel uitmaakten, aangezien zij in het begin van de burgeroorlog door de communistische regering als een soort huurlingen gebruikt werden. Verder wijzen zij er graag op dat Jakov Joerovski van joodse origine was, net als Jakov Sverdlov, Lev Trotski en een aantal andere leden van de ‘joods-bolsjewistische’ regering. Het gaf al tijdens de burgeroorlog in antisemitisch georiënteerde kringen van de ‘Witte’ tegenstanders van de bolsjewieken aanleiding tot samenzweringstheorieën. Overigens waren de Romanovs zelf, inclusief Nicolaas II, ook bepaald niet vrij van zulke sentimenten. Zo aanvaardde de keizer eind 1905 het lidmaatschap van de proto-fascistische, antisemitische Bond van het Russische Volk, die hij zag als pijler van de autocratie.

Rituele moord

In het afgelopen jaar heropende het Russisch Onderzoekscmité, het equivalent van ons Openbaar Ministerie, na aandringen van de Russisch-orthodoxe kerk een onderzoek naar de beschuldiging dat Nicolaas II en zijn gezin slachtoffer zouden zijn geweest van een ‘rituele moord’. Die beschuldiging komt uit de koker van antisemieten en grijpt terug op een hardnekkige mythe uit de ‘Protocollen van de Wijzen van Zion’. Volgens deze zogenaamde protocollen, in werkelijkheid een notoire vervalsing waarin de

tsaristische geheime dienst de hand heeft gehad, zouden joden er op uit zijn hun wereldheerschappij te vestigen door christenen te vermoorden en hun bloed te drinken. Zo brak er tijdens Pasen 1903 een pogrom uit in Kisjijnov, nadat groepen antisemieten joden van rituele moord hadden beschuldigd. Als gevolg werden er zo'n vijftig joden vermoord. Tien jaar later vond na een tweeënhalft jaar durend onderzoek in Kiev een proces plaats tegen de eveneens van rituele moord beschuldigde Mendel Bejlis. Hoewel de aanklacht tot in de hoogste kringen werd gesteund, werd Bejlis uiteindelijk vrijgesproken. Na de tsarenmoord stak al spoedig de theorie de kop op dat die ook deel zou uitmaken van de joodse samenzwering. De daders zouden als aanhangers van een joodse sekte de lichamen van de vermoorde tsaar en zijn gezin hebben verbrand en 'de as met thee hebben gedronken'.

Weliswaar verklaarde bisschop Tichon Sjevkoenov, die overigens de biechtvader schijnt te zijn van Vladimir Poetin, dat bij het onderzoek naar een mogelijke rituele moord etnische vooroordelen geen rol speelden. Het doel van de moord was volgens hem '*ritueel en symbolisch een eind te maken aan 300 jaar Romanov-dynastie*'. Dat neemt niet weg dat de absurde mythe van rituele moord een uitgesproken antisemitische oorsprong heeft. Terecht spraken joodse organisaties in Rusland dan ook direct hun afschuw uit over het onderzoek.¹²

In het afgelopen jaar liepen tienduizenden pelgrims in de vroege ochtend van 17 juli mee in een vier uur durende optocht in Jekaterinboerg die eindigde op de executieplaats en de kathedraal die daar recent is verzezen (afbeelding 4). Zij droegen iconen, kruisen en portretten van Nicolaas II, een kinderkoor zong '*God behoede de tsaar*'. De ook aanwezige Natalja Poklonskaja verklaarde de mars uit de '*liefde in onze ziel en ons hart voor onze heilige monarch en voor ons moederland*'. De verwachting is dat de belangstelling dit jaar bij de honderdjarige herdenking nog groter zal zijn.¹³

Hier en daar gaan zelfs stemmen op Poetin tot tsaar te kronen. Communisten bieden ondertussen tegen de monarchisten op en de regering laat beide partijen hun gang gaan. Dat is de 'hybride' situatie die het huidige Rusland

Afbeelding 4. Parlementsleden en oud-openbaar aanklager op de Krim Natalja Poklonskaja tijdens een herdenking in 2017.

vertoont. Nicolaas II wordt als heilige vereerd, maar tegelijkertijd mag de man die diens dood op zijn geweten heeft als communistische heilige in het mausoleum op het Rode Plein in Moskou blijven liggen.

Noten

1. Marc Jansen, 'Een autocraat zonder benul', Adriaan de Boer (red.), *Revolutie in Rusland* (Amsterdam: de Volkskrant, 1987), 5-8.
2. Een gedetailleerde beschrijving van de terechtstelling: Robert K. Massie, *The Romanovs: The Final Chapter* (London: Jonathan Cape, 1995), 3-11. Zie ook Helen Rappaport, *Ekaterinburg: The Last Days of the Romanovs* (London: Windmill, 2009).
3. Massie, a.w. 5.
4. Marc Jansen, 'Van tsaar tot martelaar: Nicolaas II na zijn aftreden', id. (red.), *Nicolaas II: Rusland onder de laatste tsaar* (Amsterdam: Stichting Ruslandbulletin, 1984), 18-20.
5. Robert Service, *The Last of the Tsars: Nicholas II and the Russian Revolution* (London: Macmillan, 2017), 300.
6. Dmitri Volkogonov, *Lenin: A New Biography* (New York: The Free Press, 1994), 209.
7. De beroemdste van hen was wel Anna Anderson, die zich van midden jaren twintig tot haar dood in 1984 voor de zogenaamd aan het bloedbad ontkomen Anastasia uitgaf en daarmee velen wist te overtuigen.
8. Masha Gessen, *The Future is History: How Totalitarianism Reclaimed Russia* (New York: Riverhead Books, 2017), 176-177.
9. Shaun Walker, 'Moscow Residents Vote Against Change at Metro Station Named After Tsar Killer', *The Guardian*, 23 november 2015. Geraadpleegd op 1 maart 2018.
10. Gessen, *The Future is History*, 483. Bij het ter perse gaan van dit artikel waren Nicolaas II c.s. nog niet herbegraven.
11. Marc Jansen, 'Jubileum van Oktoberrevolutie gaat geruisloos voorbij', *RaamopRusland*, 31 oktober 2017. Geraadpleegd op 1 maart 2018.
12. Redactie, 'Gerechtigd onderzoek naar "rituele tsarenmoord" heropend', *RaamopRusland*, 3 december 2017. Geraadpleegd op 1 maart 2018.
13. Shaun Walker, 'Thousands of Pilgrims Walk to Commemorate Russian Tsar Nicholas II', *The Guardian*, 17 juli 2017. Geraadpleegd op 16 maart 2018.